

Rehák László

A KUTATÁSI MÓDSZEREK ELVI KÉRDÉSEI A SZOCIOLÓGIÁBAN

Az elméleti és empirikus kutatási módszerek egysége

Minden tudományágban, így a szociológiában is csakis kutatások révén tehetünk szert új és elmélyültebb ismeretekre. A szociológiai kutatások esetében, amennyiben marxista értelemben vett tudományosságra törekszünk, lehetetlen az elméleti kutatásokat mereven elválasztani az empirikus — leginkább számszerűen kifejezhető, de mindenképpen gyakorlati, kézzel fogható — kutatásoktól. A megismerés mindig egységes folyamat, magába foglalja a tudatunktól független valóságot és történéseit, valamint az elvont gondolkodást, amelynek alapján a tényállás elvonatkoztatásának eredményeként újabb összefüggéseket, törvényszerűségeket tudunk felfedni, hogy azután az ezek alapján levont következtetések helytállóságát a társadalomtudományi kutatások esetében a társadalmi valóság különböző és változó helyzetei alapján ellenőrizhessük.

A szociológiai kutatások sajátos módszereinek alapvető és általánosítható módozatai beilleszkednek a társadalomtudományok kutatási kereteibe. Ezen a téren a hazai szerzők: a filozófusok (Bogdan Šešić¹ és Gligorije Zaječaranović²) és a szociológusok (Vojin Milić³ és Miroslav Pečujlić⁴) szerbhorvát nyelven alkottak olyan műveket, amelyek megalapozzák a szociológiai kutatás sajátos módszertanát.

A tudományos igényű kutatás megköveteli a tervszerű, a kutatás tárgyára jellemző módszerek alkalmazását azzal a céllal, hogy felfedjük a kutatott folyamatok és viszonyrendszerek alakulásának törvényszerűségét. A társadalomtudományokra jellemző módszerek általában érvényesek a szociológiára is, azzal, hogy a szociológiai kutatások megkövetelik a szociológiára jellemző sajátos kutatási módszerek alkalmazását is.

A társadalomtudományok, köztük a szociológia is, noha tudományok, az adott társadalmi időszakban nem mindig fejezik ki a tárgyilagos igazságot, mert a társadalomtudomány kisebb vagy nagyobb mértékben min-

dig osztályjelleggel torzított. Ez a torzítás elkerülhetetlen, mert az adott társadalom uralkodó erői hatást gyakorolnak a kutatásokra, annak témájára. Azoknak a szempontoknak kivizsgálása kerül előtérbe, amelyek a rendszer működése szempontjából lényegesek. De létrejön egy ilyen jellegű torzítás azért is, mert a kutatók, tudatosan vagy sem, de egy meghatározott társadalmi osztályhoz, réteghez tartoznak és ez a tény befolyásolja közelítési módszerüket és meglátásukat. Zygmunt Bauman lengyelországi majd izraeli szociológus a szociológiáról értekezve a kapitalista társadalomban (de megállapításai „mutatis mutandis” vonatkozhatnak a szocialista társadalomban végzett szociológiai kutatásokra is) többek között kifejti:

„... A hivatalosan elismert, az akadémiai központokban megtelepedett szociológiai irányzatok többnyire az uralkodó világnézet alapvető tételeinek témájára készíteneek különböző változatokat. Az uralkodó gondolatok, mint Marx helyesen kimutatta, ebben az esetben is az uralkodó osztály gondolatai. És ha viszonylag békés helyzetekben és politikailag viszonylag nem éles problémákban ez a tény nem is tűnik azonnal szembe, világosan megmutatkozik azonban minden kissé drámaibb pillanatban. Ilyenkor a szociológusok egységesen antikommunista és antimarxista frontjában jut kifejezésre, még ha a legkülönbözőbb, sőt egymás ellen harcoló iskolákhoz tartoznak is.”⁶

Megjegyzendő, hogy ezeket a sorokat a szerző 1964-ben megjelent könyvében írta. Azóta több mint hét évtized múlt el, az antikommunizmus véresebb és erőszakosabb formái mellett kifinomultabb formában is jelentkezik. Szembetűnő, hogy a hosszasan előkészített jobboldali újkonzervativizmus⁸ is korunk társadalmi porondjára lépett, lényegében azonos szereppel mint a nyíltan meghirdetett antikommunizmus. A szocialista társadalmak — mivel világunk egy és sok vonatkozásban oszthatatlan — sem maradtak érintetlenül a jobboldali eszmei befolyástól, különösen ott, ahol olyan erők és eszmei-politikai nézeteket vallók jelentkeznek, akik magukat a valóban létező szektás dogmatizmus „előharcosainak” nevezik, épp úgy, mint ahogy a szocializmus már jóideje világfolyamattá vált.

A fentieket figyelembe véve ma is hasznos dolog Marxra emlékeztetni, ahogyan a már idézett Zygmunt Bauman tette: „... Ezért Marx számára nem létezett a tudomány és az ideológia dilemmája, az a probléma, hogy egyidejűleg nyilatkozzék a valóságról és dolgozzon ki programot az emberek cselekvése számára. ... Marx szociológiai koncepciójában a tudományos megismerés és a társadalmi ideológia elemei tehát elszakíthatatlanul összekapcsolódnak: a tudomány ideológiai funkciót tölt be, az ideológia azt kívánja a tudománytól hogy kompromisszum mentes legyen.”⁷

Mint minden tudományban az elmélet kiinduló tényállás nélkül megalapozatlan, meddő, esetleg tudományos feltevés (de itt sem nélkülözhető a legszükségesebb tapasztalati kiindulás). A társadalomtudományokban viszont a társadalmi viszonyok pusztá felvételezése, a tényeknek

elméleti általánosítás nélküli ismerete, értetlenséghez vezet, egyszerűen vak-ság a változásokat magába foglaló folyamatokkal szemben.

Gligorije Zaječaranović 1977-ben megjelent, a kutatási metodológiát tárgyaló könyvében a logikai és metodológiai kérdések felsorolása után a megismerés folyamatának módszertanát két csoportra osztja⁸: az általános és a sajátos módszerekre. Az első csoportba sorolja: 1) a tudományos megismerés általános követelményeit, 2) a kísérleti módszert, 3) az axiometrikus módszert, 4) a különböző modellek szerkesztését és 5) a statisztikai módszert. A szerző a megismerés sajátos módszerei közé a következő hét módszert sorolja: 1) az elemzést és az összesítést, 2) az elvonatkoztatást és a konkretizációt, 3) az általánosítást és a specializálást, 4) az indukciót és dedukciót, 5) a meghatározást és az osztályozást, 6) a bizonyítást és az ellenbizonyítást és 7) a történelmi és logikai módszert. A már említett, 1974-ben megjelent könyvében Bogdan Šešić hasonló de nem azonos módon, hanem részletesebben mint G. Zaječaranović feltünteti a kutatás metodológiájának különböző módozatait, és a tudományos megismerés folyamata szerint csoportosítja azokat.⁹

Az elméleti általános és sajátos (elsősorban szociológiai adatgyűjtő) empirikus kutatás egymásba kapcsoltsága kivüláglik V. Milić könyvéből is (még 1965-ben jelent meg), amelyet nálunk a maga nemében még nem haladtak meg. Könyve noha A szociológiai módszer címet viseli egyáltalában nem gyakorlati útmutatást nyújtó szociológiai metodológiai kézikönyv, hanem az elméleti megvilágítást szolgálja. Ezért könyvében a következő átfogó módszertani témákat tárgyalja: a tudományos érte-sültség elméleti elemei, a megfigyelés, beszélgetés és kérdőívzés, a tör-ténelemtudományi tények használata, tartalmi elemzés, osztályozás és felmérés, az ok-okozati elemzés alapjai, a kísérlet, a nem kísérleti adatok okozati elemzése, párhuzamos kutatások.¹⁰ Az 1975-ben német nyelven megjelent szakmetodológiát tárgyaló vaskos könyvben W. Friedrich és W. Hennig a kutatás folyamatát a következő, grafikailag is ábrázolt kör-forgással jellemzik: a társadalmi gyakorlat — a kutatás tervezése — a kutatás tárgyának pontosítása — a kutatás hipotézise — a kutatás szer-vezésének meghatározása — a megfelelő kutatási módszerek kiválasztása — az empirikus adatok elemzése, kísérletek — az adatok feldolgozása — az elméleti kiértékelés — az eredmények átvitele a társadalmi gy-a-korlatba — a társadalmi gyakorlat . . .¹¹

Az eddigiekből kivüláglik, hogy az elméleti és az empirikus kutatások egymásba fonódnak, egymást át-átszövik, és nincs tudományos alapja an-nak, hogy önmagukban álló elméleti szociológiai kutatásokról beszéljünk, mint ahogy tiszta empirikus szociológiai kutatásokról sem. Ezért egy mű viszonylagosan vagy kutatás-elméleti vagy empirikus jellegű. Amennyi-ben valóban tudományosan megalapozott — minden esetben mindkét elem jelen van. Ha túlsúlyban van az elméleti elem, azt elméleti esetta-nulmányoknak vagy kutatásnak nevezzük. Viszont ha előtérbe került az empirikus elem, azt mint empirikus művet vagy kutatást emlegetjük.

*A szociológiai kutatásokban az elmélet túlbangsúlyozásának
társadalmi háttere*

Volt egy időszak a két háború között és a második világháborút követő években, amikor a marxista társadalomtudományi kutatások Sztálinnak és csoportjának nyomására a gyakorlati tények kutatása és a társadalmi valóságnak ezek alapján történő tárgyilagos mérlegelése nem volt lehetséges, vagy legalábbis igen szűk korlátok között mozoghatott. Ezekben az években a szociológia szakkifejezést egy időre száműzték a használatból, ami nem jelentette, hogy marxista szociológiai kutatások nem folytak, és nem jelentek meg marxista szociológiai művek, de mindenesetre nehéz körülmények között. A tényleges kutatások helyett sokkal inkább a legfelsőbb jó-rossz napi politikai határozatokból indultak ki a szerzők illetve kutatók. Ilyen helyzetben a marxista szociológia nem fejlődhetett, a legtöbb munka nem is bizonyult valóban tudományosnak.

A JKSZ 1958-ban meghozott programja erről az időszakról általánosan jellemzőként ezt tartalmazta: „... De Sztálin, objektív és szubjektív okokból, nem szegült szembe a bürokratikus-etatista irányzatokkal, ... Ellenkezőleg, ő maga lett ezeknek a törekvéseknek politikai és eszmei hordozója. Ebben az irányban pragmatikus revíziónak vetette alá a marxizmus és leninizmus bizonyos alapvető tételeit, mindenekelött az állam- és pártelméletben, azután a filozófiában, a politikai közgazdaságtanban és általában a társadalomtudományokban.”¹²

Nem vitás, hogy ez az időszak már a múlté, és a marxista szociológia történetének egy fejezete, de az sem, hogy a dogmatizmus természetesen — szívósan és átalakulva — de továbbra is jelen van a marxizmus értelmezésében. Az sem kétséges, hogy a szociológus is az elvont elméleti kérdésekhez menekszik, amikor a döntő társadalmi tényezőket nem érdeklik a társadalmi valóságban végbemenő valóságos folyamatok, és hatalmuk erejével saját meglátásaikat nyilvánítják igazságnak.

A marxizmus sztálinista, dogmatikus pragmatikus revíziójáról, bár ezt lezárt eszmetörténeti szakaszunk tekinthetjük és ezáltal a marxista szociológia szempontjából is már a múlté, érdemes megemlíteni Predrag Vranicki jellemzését 1979-ben megjelent könyvéből. Megítélése szerint „... amennyiben valaki úgy gondolja, hogy Sztálin filozófiai koncepcióját marxistának kell tekinteni (tagadhatatlan, hogy erről Sztálin meg volt győződve, és hogy szövegei Marx, Engels és Lenin szövegeiből sok kiragadott részletet tartalmaznak), annak újból hangsúlyozni kell azt, amit előljáróban már szándékunkban volt bizonyítani — nevezetesen, hogy ebből a koncepcióból hiányzik a lényeg: *a marxista gondolkodási mód*. Sztálin filozófiájából nemcsak hiányoznak a lényeges marxista kategóriák, amelyek nélkül nincs időszerű marxizmus, hanem arról van szó, hogy a probléma felvetése és megoldása, lényegében ellenkezett a marxizmus szellemével. Hogy ezt valaki revizionizmusnak nevezi-e vagy sem, ez kinek-kinek személyes ügye. Nem szeretem használni az ilyen megkopott és teljesen kompromittáló kifejezést. Egy valami világos —

ez a marxizmus sztálinista bemutatása és értelmezése.”¹³ Megjegyezhetjük, hogy a JKSZ programja, ahogy már idéztük is, nem ennyire „válogató”, és nevéen nevezi a revizionizmust.

Predrag Vranicki az imént idézett megállapításához könyve összefoglalójában még hozzáfűzi:

„... újból hangsúlyozni kell, hogy a marxista művek és idézetek lobogtatása még nem jelent sem az elméletben, sem a gyakorlatban igazolást a tényleges marxista alkotóképességre. Ellenkezőleg, igen veszélyes és káros lehet azoknak a kritikátlansága, akik az ilyen kiragadott és ideologizált szövegrészeket arra használják, hogy megindokolják reális szocialista valóságukat, és azt képzelik, hogy elegendő esküdni az ilyen kiragadott szövegrészekre, és ezzel elég bizonyítékkal rendelkeznek fölényes helyzetük és haladó voltak bizonyítására. Éppen ez a „felelőtlenesség pátosza” vezet oda, hogy mindazt, ami nem volt összhangban gondolkodásukkal, a polgári kultúrában is és a más marxista változatokban, dekadensnek és revizionistának kiáltásák ki. . . . A marxista skolasztika a történelmi materializmus és a szociológia szemináriumi kérdésével foglalkozik, továbbá hosszú időn át a szociológiát reakciós burzsoá tudományá kiáltja ki, illetve a természet dialektikájának és a történelem kapcsolatának vizsgálatát; főbenjáró bűnnek tekintik, ha valaki kételkedik a természet dialektikájában, vagy a dialektikus és a történelmi materializmus viszonyát boncolgatja, anélkül, hogy figyelembe venné, hogy a történelmi-filozófiai terület telistele van még problémákkal, amelyeket elemezni és megvilágítani kell; . . .”¹⁴

Henri Lefebvre valószínűleg azért, hogy antidogmatizmusát kidomborítsa, nyegle hányavetiséggel a sztálinista nehéz és szomorú korszakból vett anekdotázásba bocsátkozik. Szerinte az akkori „szocialista folklór a gondolkodást úgy határozza meg, mint »a legrövidebb utat az egyik idézettől a másikig«”¹⁵

A torzulásokkal terhelt társadalmi háttér természetesen nem csak szocialista viszonylatban befolyásolja a szociológiát, ebben az esetben a marxista szociológiát. Ma a Nyugat fejlett tőkés országainak egy sor kimagasló szociológusa esetében nyilvánvaló, hogy elméleti síkon tárgyalja a dolgokat, ezáltal nemcsak megkerülik a konkrét társadalomról kínálgató szociológiai bírálatot, hanem már azt is nehéz eldönteni róluk, hogy vajon szociológusok-e vagy filozófusok, mint ahogy azt is, vajon marxisták-e vagy sem. (Ezekről a nehézségekről e sorok írója részletesebben írt A XX. század marxista filozófiája c. könyv kapcsán, amelyet Predrag Vranicki szerkesztett s 1980-ban jelent meg a belgrádi Nolit kiadásában.)¹⁶

Zygmunt Bauman a XX. század első évtizedeiben felfejlődő marxista szociológiát számba véve megállapítja, hogy alapvető elgondolásában nem volt egységes. A szociológiában Marx követői között két irányzatot különböztet meg: az egyiket „mechanisztikusnak” nevezi (Kautsky, Plehanov, Buharin), a másikat „aktivistának” (Lenin, Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci). „A két változat nem annyira ellentétes tételek tekin-

tetésben tér el egymástól — fejt ki többek között Z. Bauman —, mint inkább a világról alkotott hasonló kép különböző részeire helyezett hangsúlyban, ... A mechanisztikus változat... a megmásíthatatlan és megváltoztathatatlan törvényeket kutatja, amelyek a történelem menetét irányítják. ... Az aktivista változat ezzel szemben az emberi tevékenység aktív szerepére helyezi a súlyt, ... A szociológia feladatát abban látja, hogy rendezi az emberek tapasztalatait és kijelöli tevékenységük olyan irányait, amelyek maximálisan megegyeznek érdekeikkel és reális történelmi lehetőségeikkel, ugyanakkor kétségbe vonja azt a pozitívizmusra jellemző hitet, mely szerint a társadalmi kérdések megismerhetők és „úsz-tán elméletileg”, a gyakorlattól elszakadva is előre láthatók.”¹⁷

Nem kétséges, hogy a marxista szociológia megköveteli az elméleti megközelítés és a gyakorlati kutatások szüntelen egymásba fonódását. Ennek ellenére, helyesebben ezzel kapcsolatban, vannak olyanok, akik meggyőződéses marxisták, de a hagyományosan felfogott filozófia megszűnését, meghaladását hirdetik. Ezek a filozofálgató szociológiát vagy a szociológizáló filozófiát művelik. Ez még nem is volna baj. Mindenki azt csinálja utóvégre, amihez ért, és amit tud, ami nem jelenti azt — erre gyakori példa is van —, hogy valaki nem lehet több alapvető marxista tudományágban otthonos, hisz azok amúgy is egymást áthatják, és egy egységes egészet képeznek. A baj ott kezdődik, amikor kizárólagosaknak tartják magukat az ilyen marxisták, és minden másfajta közelítésű filozófiai vagy szociológiai munkát arrogánsan és lekicsinylően kirekesztenek a marxizusból. Csak az általuk művelt és létrehozott szellemi terméket tartják figyelemre méltónak, természetesen csak saját magukat és elvbarátaikat ismerik el, akik mindenről mondhatnak ítéletet, hol elmélyültebben, hol felületesen. Az ilyen szerzők részéről észlelt hajthatatlanság részben tükrözi a marxizmusnak mint világnézetnek — tudománynak és ideológiának — egységét, de az ilyen szerzők jellemző fagyatékosságát és szakmai szegénységi bizonyítványát is tanúsítja.

Az empirizmus a szociológiában

A két háború között az Amerikai Egyesült Államokban, a második világháború után Nyugat-Európa államaiban is a tudományokban általában, így a szociológiai kutatásokban szembetűnően kifejlődött az empirikus adat-begyűjtés. Az ezzel kapcsolatos módszerek jelentős mértékben elterjedtek illetve kifejlődtek, ezeknek célja és lényege a társadalmi folyamatok és ezek elemeinek számszerű, mennyiségi bemutatása és statisztikai-matematikai feldolgozása. Ezt az irányzatot általában empirizmusnak nevezik, még akkor is, amikor „tapasztalati tények” fogadják el az adott egyén vagy csoport attitűdjét, amiről Miroslav Pečujlić joggal állapítja meg, hogy az valójában egy sajátos szociológiai idealizmus.¹⁸

Az ilyen adatgyűjtési módszert gyakran a szegényes mondanivaló el-

kendőzésére használják. A helyénvaló mennyiségi értékelés és a magas szintű matematikai feldolgozási mód, sok szemlélőben — nemcsak a felületes olvasóban — azt a benyomást kelti, mintha a szociológiai munka a maga számszerűsített kimutatásaival, a matematikai feldolgozással (grafikonok, egyenletek stb.) magas szintű tudományos mű lenne. Valójában csak az alkalmazott matematikai eszközök magas szintűek, a lényeg, a szociológiai mondanivaló megmarad az alkalmazott matematikai apparátus ellenére annak, ami valójában. A mennyiségileg kimutatott tények túlbecsüléséről és ennek az irányzatnak elterjedtségéről ír egy magyar származású amerikai tudós, különben világhírű biológus, világszeretett ismert könyvében, amelyben azt a kérdést tárgyalja, hogyan lehet valaki tudós: „Ma tanúi vagyunk annak, különösen az Amerikai Egyesült Államokban — minden valódi indok nélkül —, hogy minden lépésen túlhangsúlyozzák a tények kutatásának és kimutatásának fontosságát. Ugyanekkor nemcsak megkerülik, hanem közvetlenül lebecsülően viszonyulnak az elméletek és tudományos interpretáció iránt. Odáig jutottunk, hogy az orvostani szakfolyóiratok többsége elutasítja olyan kéziratok közlését, amelyek új elméleteket tartalmaznak, de nem foglalják magukba új tények felmutatását is, míg minden további nélkül szívesen leközölnek olyan dolgozatokat, amelyek új tények leírását tartalmazzák a szerző valamire való elméleti megmunkálása nélkül...”¹⁹

M. Pečujlić a már idézett tanulmányában²⁰ joggal és meggyőzően ki-domborítja, hogy a „látszat-igazságok világról” van szó, amely féligazságokhoz vezet. Ez többféleképpen nyilvánul meg. Különböző köztudott körülmény és triviális tény, hogy nagy apparátussal gyűjtik be az adatokat és bizonyítékokat, továbbá olyan módszereket alkalmaznak, amelyek leegyszerűsítik a társadalmi valóság bonyolultságát és többszörös összefüggését, egészen odáig, hogy „statisztikai viszonytal cserélik fel a társadalmilag jelentős viszonyt”, vagy a tudományos elemzés helyett a vizsgált társadalmi viszonyt „a végsőkéig lemeztelenítik két jelenség közötti viszonyra”. Ehhez a megállapításhoz még hozzáfűzhetjük, hogy az ilyen pőreséget képtelen például a szabatosan elvégzett korrelációs számítás fügefalevele eltakarni. Valószínűleg azért, mert az Amerikai Egyesült Államokban és még néhány államban túlbecsülik a számszerűen kifejezhető tények szociológiai módszerét, megessük, hogy az empirikus felvételezést is magába foglaló szociológiai kutatások kapcsán nálunk is szó esik a kérdőívezés rögeszméjéről. Ez a nézet úgy értelmezhető helyesen, hogy nálunk nincs semmilyen kérdőívezési túltengés. Inkább arról beszélhetünk, hogy hazai kutatásokban kevés a jól előkészített és átgondolt kérdőíves kutatás, hogy sok kutató túlbecsüli a kérdőívezés értékét és jelentőségét. Ez az a fogyatékoság, amely közvetlenül szembeütő. Sokkal nagyobb a fogyatékoság abban, hogy az elméleti megfontolásokban túlon túl nagyok kutatóinknál az eltérések, ezért az empirikus kutatások tervezésében aligha beszélhetünk alapvető egységes hozzáállásról, ami már az adatok begyűjtésének tervezésekor megmutatkozik. Az egyönte-

tűség hiánya nem egyszer az előzetes tudományos feltevés megfogalmazásában ezáltal az empirikus kutatás céljainak meghatározásában valamint a begyűjtött adatok értelmezésében is megnyilvánul.

*Az empirikus kutatási módszerek viszonylagos sajátosságai a szociológiában;
Káros hagyományok*

A XIX. században uralkodó szemléletre jellemző volt, hogy az egyes tudományágak létjogosultságának elismerésében vagy kialakulásában egy meghatározott metafizikai megközelítést alkalmaztak. Követelmény volt annak bizonyítása, hogy az illető tudományág sajátos kutatási módszerrel rendelkezik és sajátos kutatási területe van.

A XX. század második felében viszont már kétségtelenül anakronizmusnak számít, ha egy-egy tudományágra mint különálló vagy egymás melletti egységre tekintünk. Gondoljunk a multidiszciplináris és interdisziplináris kutatócsoportok eredményeire — hiszen már a XIX. század végén a marxizmus eredményei alapján és a dialektika széles körű terjedésével az elkülönülő kutatási módszerek túlhangsúlyozása és a külön kutatási területek kijelölése mind több tudós számára a konzervatív akademizmust jelentette. Mindinkább tudatosodott a felismerés, hogy formális külső jegyekről van szó és az adott tudomány formális elismeréséről.

A XIX. század végén megindult felismerés folytatásaként megemlíthetjük Norbert Wiener kibernetikáját és Ludwig von Bertalanffy általános rendszerelméletét a második világháború végén, illetve az azt követő évekből. Ezeknek a tanításoknak úgy is mint közelítési módszereknek, de mint lényegre törő kutatásoknak is szembevetendő dialektikáját kell hangsúlyozni. Általuk megintcsak a marxizmus előretörését láthatjuk azok révén, akik magukat világnézetileg nem sorolták a marxisták közé, de a metafizikai közelítési módokat elavultnak tartották.

Korszerű álláspontok

Ma már például a szociológia esetében senkit sem érdekel annak bizonygatása, hogy a szociológia azért külön társadalomtudományi ágazat, mert sajátos, csak rá jellemző kutatási módszereket alkalmaz. Éppen ellenkezőleg, tudományos érdek fűződik annak megállapításához, miben közös és miben különbözik egy kutatási módszer két vagy több tudomány esetében.

Az empirikus adatok begyűjtése szempontjából (szabatosabban azoknak a tényeknek és adatoknak begyűjtése esetében, amelyeket empirikus jellegűeknek nevezünk), gyakran hangsúlyozzák a szociológiában, a pszicho-

lógiaiban és a pedagógiában a közös empirikus kutatási módszereket. Ezeknek a körülményeknek a kiemelésére megemlítenénk a világviszonylatban is ismert amerikai szerzőpár C. V. Good és D. E. Scates szerbhorvát nyelvre fordított reprezentatív művét a pedagógiai, pszichológiai és szociológiai kutatásokról (lényegében az empirikus kutatásokról), amely 1967-ben jelent meg.²¹ Időközben a számunkra hozzáférhető két nyelven szerbhorvátul²² és magyarul²³ szép számmal jelentek meg kézikönyvek.

Az interjúvolás módszere a szociológiában mint szűrőpróbás-előkészítő módszer szerepel (például a kérdőív szakavatott szerkesztése érdekében) vagy mint kiegészítő módszer, mikor a kérdőíves kutatás egy olyan fontos területet tár fel, amelyet az eredeti kérdőívezés nem ölelt fel. Ez esetben az interjúvolás mint kiegészítő módszer legalábbis indikatív és diagnosztifikáló adatokat szolgáltat, és részben javít az eredeti kérdőívezés fogyatékoságán. Az interjúvolás (a kikérdezés) a pedagógiában annyira gyakran alkalmazott eljárás, hogy szinte nem is vesszük módszer számba, pedig az interjúvolás a pedagógiában nemcsak a kérdező és a kikérdezett kettős kapcsolata, hanem amennyiben azt szakavatottan végzik, a tanulók egész csoportjának foglalkoztatása, amely új ismeretek szerzésére, vagy a nem eléggé jól megtanult ismeretek befogadására szolgál. A pszichológiában az interjú elsősorban az attitűdök és tények begyűjtésének módszere. Vonatkozik ez az alkalmazott pszichológiára (pedagógiai pszichológia, munkapszichológia), de a klinikai pszichológiában a diagnosztika és a gyógykezelés módszere is. Az interjúnak mint kutatási módszernek alkalmazása természetesen nem korlátozódik csak az említett három különben egymáshoz nem is közelálló tudományágra. Az interjút mint kiegészítő módszert rendszeresen alkalmazzák a piackutatásban, az üzemszervezésben, a gyógyászati diagnosztikában és még más területeken is.

Az említett három tudományágban alkalmazott azonos alapvető empirikus kutatási módszerek közötti különbség, ami alkalmazásuk jelentőségét illeti, természetesen nemcsak az interjúvolással kapcsolatban jelentkezik. Különbség van a módszerek alkalmazásának elterjedésében is, de a módszerek előkészítése és alkalmazása lényegében azonos. Így más a kérdőívezés jelentősége és alkalmazásának gyakorisága a szociológiában, más a pedagógiában és más a pszichológiában. Ilyen megállapítás érvényes a kísérleti módszerre is, amelyet alig alkalmaznak a szociológiában, de leggyakrabban a pszichológiában használják. Hasonló a helyzet az okmány-tanulmányozás és a megfigyelési módszer esetében is.

Jegyzetek

¹ Bogdan Šešić: Osnovi metodologije društvenih nauka; Naučna knjiga, Beograd, 1974; 339. o.

² Gligorije Zaječaranović: Osnovi metodologije nauke; Naučna knjiga, Beograd, 1977; 239. o.

- 3 Vojin Milić: Sociološki metod; Nolit, Beograd, 1965; 665. o.
- 4 Miroslav Pečujlić: Metodologija društvenih nauka, Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje; „Savremena administracija” izdavačko-štamcarsko-knjižarska radnja organizacija, Beograd, 824. o.
- 5 Zygmunt Bauman: Általános szociológia (első lengyel kiadás 1964); Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967; 517. o.
- 6 Köpeczi Béla: Újkonzervativizmus és újjobboldal, Második bővített kiadás; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985; 11—31. o.
- 7 Zygmunt Bauman: idézett kötet, 262. o.
- 8 Gligorije Zaječaranović: idézett kötet, 5—6. o.
- 9 Bogdan Šešić: idézett kötet 5—6. o.
- 10 Vojin Milić: idézett kötet 5—6. o.
- 11 Walter Friedrich und Werner Hennig (herausgegeben von): Der sozialwissenschaftliche Forschungsprozeß, Zur Methodologie, Methodik und Organisation der marxistisch-leninischen Sozialforschung; VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1975; 838. o.
- 12 A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja (VII. kongresszus, 1958. április 22—26). (II. fejezet — A Szovjetunió és a többi szocialista ország eddigi szocialista fejlődésének néhány tapasztalata; Forum Könyvkiadó (III. magyar nyelvű kiadás), Újvidék, 1977; 51. o.
- 13 Predrag Vranicki: Marksizam i socijalizam; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979; 114. o.
- 14 Predrag Vranicki: idézett kiadvány, 223. és 224. o.
- 15 Henri Lefebvre: Misao postala svijetom. Treba li napustiti Marxa? (első francia nyelvű kiadás 1980), Globus, Zagreb, 1981, 18. o.
- 16 Reháč László: A XX. század marxista filozófiája, Létünk, 1983/2. szám.
- 17 Zygmunt Bauman, idézett kiadvány, 565. o.
- 18 Miroslav Pečujlić: Metodologija društvenih nauka; Izdavač: Novinska ustanova, Službeni list SFRJ, Beograd, 1976, 16—17. o.
- 19 Selyei J.: From Dream to Discovery, On Being a Scientist — Selyei János: Álomtól a felfedezésig, Egy tudós vallomásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 358. o.
- 20 Miroslav Pečujlić, idézett kiadás, 19—23. o.
- 21 Carter V. Good—Douglas E. Scates: Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji, Otokar Keršovani, Rijeka, 1967, 735. o.
- 22 (A már idézett kiadványokon kívül) Viljem Gud (Good)—Pol Het (Hatt): Metodi socijalnog istraživanja, Vučković, Beograd, 1966. — Gian Antonio Gilli: Kako se istražuje, Vodič u društvenim istraživanjima, Školska knjiga, Zagreb, 1974. — Dragomir D. Lukić, Miloš Ilić, Josip Županov, Slobodan Bosnić, Ilija Stanojčić, Živan Tanić i drugi: Metodologija istraživanja društvenih nauka; Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd, 1963. — C. A. Mozer: Metode anketiranja u istraživanju društvenih pojava, Kultura, Beograd, 1962. — Rudi Supek: Ispitivanje javnog suđenja”, Naprijed, Zagreb, 1961. — Đuro Sušić: Kritika sociološke metode, Uvod u metodologiju društvenih nauka; Gradina, Niš, 1973. — Slavomir Milosavljević: Istraživanja političkih pojava, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1980.

- ²³ Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa, Gászó Ferenc, Mérei Ferenc, Szélényi Iván, Szesztay András, Varga Károly: Kutatási módszerek az ifjúságszociológiában; Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1970. — Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa (szerk.): A szociológiai felvétel módszerei, II. kiadás; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. — Hegedűs András: A szociológiáról. Egy tudomány lehetőségei és korlátai; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. — Achim Mihu: A szociológiai kutatás ABC-je, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. — Miroslav Petrušek: Szociometria (Elméletek, módszerek és technikák), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. — Stefan Nowak: A szociológiai kutatás módszertana, Általános problémák; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. — A. Ratkov: A tudományos ismeretek anatómiája, Bevezetés a logikába és a tudományos metodológiába; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. — A. Zdravomiszlov: A szociológiai kutatások módszertana; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Rezime

Principijelna pitanja istraživačkih metoda u sociologiji

U radu se polazi od jedinstva teorijskih i empirijskih istraživanja u društvenim naukama, pa time i u sociologiji. Ukazuje se na to da u sistematizaciji samih teorijskih metoda oni se prožimaju sa empirijskim. Autor posebno se bavi društvenom pozadinom prenaplašavanja teorijskih elemenata istraživanja u sociologiji. Isto tako i empirizam u sociološkim istraživanjima i podsticanje ovakvog prilaza sociološkim temama ima svoje spoljne, društvene činioce. Rad se završava tretiranjem empirijskih istraživačkih metoda koji su relativno specifične za sociologiju kao jednu od društvenih nauka. Ovu završnu temu autor razmatra sa gledišta tekuće, savremene prakse ističući postojanje negativnog uticaja tradicionalizma nasuprot danas već jasno uočljivim savremenim shvaćanjima.

Resumee

Prinzipielle Fragen der Forschungsmethoden in der Soziologie

In der Arbeit wurde von der Einheit der theoretischen und empirischen Forschungen in den Gesellschaftswissenschaften, und daher auch in der Soziologie, abgegangen. Es wird darauf hingewiesen, dass in der Systematisierung der eigentlichen theoretischen Methoden, sich diese mit den Empirischen überfüllen. Der Verfasser befasst sich besonders mit dem gesellschaftlichen Hintergrund der Übertonung der theoretischen Elemente der Forschung in der Soziologie. Ebenso hat auch das Empirismus in den soziologischen Forschungen die Veranlassungen solcher Zugänge zu den soziologischen Themen, äussere gesellschaftliche Ausschläge gegeben. Die Arbeit ist beendet mit der Untersuchung

empirischer Forschungsmethoden, die relativ spezifisch für die Soziologie, als Gesellschaftswissenschaft sind. Dieses letzte Thema betrachtet der Verfasser aus dem Standpunkt der fließenden, zeitmäßige Praxis, unterstreichend das Bestehen negativen Einflusses des Traditionalismus, gegenüber der heute schon augensichtlichen Auffassungen.